

**KONVENCE A EXPERIMENT. ROSOVA PRAVIDLA
ČESKÉHO PRAVOPISU**

ONDŘEJ KOUPIĽ

**CONVENTION AND EXPERIMENT: ROSA'S RULES
OF CZECH ORTHOGRAPHY**

This text deals with the first part of Václav Jan Rosa's *Čechořečnost* (a grammar of Czech published in Prague in 1672). It is a part of preparatory work for a complete Czech translation and commentary of this important 17th century grammar. At the beginning, the study describes the content of each chapter of Rosa's treatise (1). Then, the system of emendations of Rosa's spelling examples according to his own rules is explained (2). The author also considers the intended users of the grammar (3) and the ratio between conventional and experimental elements in Rosa's doctrine of the Czech orthography (4). Finally, the first Czech translation of the 1st book of Rosa's *Čechořečnost* is published (5)—it was Alexandr Stich, who gave the first impulse for this work.

Key words: Václav Jan Rosa, 17th century, orthography of Czech

Klíčová slova: Václav Jan Rosa, 17. století, český pravopis

Překlad ortografické části *Rosovy Čechořečnosti* s úvodem vznikl kdysi pro sborník k 65. narozeninám Alexandra Sticha.¹ Tiskem nikdy nevyšel a letos je resuscitován pro sympozium konané deset let po Sašově smrti, aby mohl prakticky sloužit a ilustroval další dění v jednom podoboru. Byl to právě Alexandr Stich, kdo mě k zájmu o starší českou gramatografii a o Rosu počátkem 90. let podnítl. Překládání celé zčeštěné *Čechořečnosti* se vleče léta a cílí snad k jejímu vydání, navazujícímu na edice dalších mluvnic českého 16.–18. století.²

¹ Překlad a základ úvodu jsou tedy staré, aktualizace mohla vzniknout při práci na digitální knihovně „modul digitalizovaných mluvnic“ (dále MDM), projektu MK ČR č. DF12P01OVV028 – Informační technologie ve službách jazykového kulturního bohatství (IT JAKUB).

² V edici *Grammaticae Bohemicae* v nakladatelství Koniasch Latin Press v Praze dosud vyšly mluvnice Benešovského (2003), Drachoviova a Steyerova (2012). O finanční podporu usiluje projekt týkající se jezuitů Konstance, v jehož rámci by mohla být vydána edice jeho *Limy*.

0. Regulae generales

„Inveniuntur quaedam contra Orthographiam (ex inadvertentia) Errata, quæ benevolus Lector, per generales regulas faciliè ipfemet corrigere poteft.“³ Tato poznámka se nachází na poslední, 520. straně *Čechořečnosti* Václava Jana Rosy (1672; dále RosaGram 1672).⁴ Není v české gramatografické produkci 17. století ojedinělá: autoři mluvnice stanovovali pravidla pro psanou češtinu a zároveň věděli, že i do jejich vlastních textů se během psaní a tisku dostanou chyby vzniklé přehlédnutím, omylem nebo nedbalostí, možná i vlastní nedůsledností.

Publikace tohoto překladu je součástí příprav českého překladu celé *Čechořečnosti*, tlumočí pravidla, která (i pro sebe) autor této mluvnice stanovil v části zvané *De orthographia*, česky *Dobropisebnost* (RosaGram1672: 1–16); přináší v překladu ony *regulae generales*, o nichž byla řeč v citovaných erratech. Navazuje na zčeštěné části *Čechořečnosti* zpřístupněné na různých místech: na předmluvu k ní (Rosa, 1996a) a dále na partie *Etymologie* o deklinaci jmen (RosaGram1672: 17–104; Rosa, 1996b) a o slovese ([Rosa, 1999]).

1. Obsah textu

Ve srovnání s ostatními třemi částmi (*partes*) *Čechořečnosti* (*Etymologii*, *Syntaxi* a *Prozódii*) je partie věnovaná pravopisu velmi krátká; rozsahem odpovídá spíše kapitole těchto větších celků mluvnice nežli *pars* s titulní stranou a závěrečným „Laus Deo“. Šestnáct potišťených stran Rosových pravidel pravopisu (tedy jediná tiskařská složka, jeden arch papíru) je rozděleno do deseti kapitol, v některých případech jen několikařádkových. V předkapitolí je vyjmenováno dvacet pět českých švabachových liter majuskulních a dvacet sedm minuskulních (počítáme-li **ff** a také **ch** jako jednu literu a variantní **s/f** a **u/v** každou jako dvě), zvláště pak stojí výčet liter „změkčených“, jimž se v *Prozódii* (RosaGram1672: 399) říká „**Sparený (ginak Naparené/ Měkké/ Sparenečky)**“ (kromě dnešních písmen s háčkem též *literae liquefactae* **b, f, l, m, p, w**). Na okraj poznamenejme, že v českých příkladech ortografické partie *Čechořečnosti* najdeme kromě švabachu dvou velikostí i frakturu a že latinský výklad je vysázen antikvou, opět dvojí velikostí, a polokurzivou. Fraktura se pro češtinu používá v základním textu tehdy, když jde o příklady v latinském výkladu vysázeném polokurzivou – vznikají tak dvojice typů používaných z grafických důvodů v kombinacích: latinský výklad antikvou a české příklady švabachem, latinský výklad polokurzivou a české příklady frakturou.

Kapitola 1 dělí litery na souhlásky a samohlásky; kapitola 2 hovoří o diftonzích; kapitola 3 pojednává o diakritických znamínečcích nad samohláskami, kapitola 4 nad souhláskami; v kapitole 5 (nejdelší ze všech) se píše o „umístování samohlásek“ a jedná se tu

³ „V knize se (vinou nepozornosti) nacházejí omyly; laskavý čtenář je schopen opravit je pomocí obecných pravidel snadno sám.“ (překlad O. K.)

⁴ Základní popis mluvnice: Koupil, 2013a. Popis mluvnice s odkazy na literaturu: Vintř, 2008; Koupil, 2007: 259nn. Překlad mluvnice do angličtiny: Rosa, 1991.

pochopitelně hlavně o distribuci <i>, <y>, <j>, <ý>;⁵ v kapitole 6 nenajde čtenář *Čechořečnosti* nadpisem avizované poučení o psaní diftongů (nadpis kapitoly má tři řádky, výklad jenom dva – odkaz do *Prozódie*); tématem kapitoly 7 je psaní souhlásek, otázka, zda v tisku nebo ruční skriptuře používat „nadbytečné“ spřežky **čz**, **řz**, dále otázka psaní /b/, /f/, /l/ literami s kličkou a bez kličky a otázka /š/; kapitola 8 se soustředí na „změnu, mutaci“ neboli měkčení souhlásek (ale i souhláskových skupin); kapitola 9 poučuje o dělení slab při psaní; kapitola 10 seznamuje s interpunkčními znamínky.

Jak je zřejmé, výklad o pravopise je tu uspořádán nerovnoměrně, věnuje se mnohem více těm jevům, které současné autorsko-tiskařsko-čtenářské komunitě dělaly potíže. Při srovnání s další gramatografickou produkcí 17. století (např. gramatikou Drachoviovou, 1660; Konstancovou, 1667; Štejerovou, 1668) a 18. století (*Alphabetum Boëmicum*, 1718, aj.) se ukazuje, že problematické otázky tradičního tiskařského pravopisu se vracely a neměnily. Rozdělíme-li je do dvou skupin, byly to

- buď jevy s malou nebo žádnou oporou v mluveném jazyce 17./18. století (<l>/<ł>;⁶ <i>/<y>; /<ß>; <f>/<ff>; srov. Berger, 2010: 345),
- nebo místa, v nichž na sebe narážel úzus písařů a úzus tiskařů (spřežky, značení kvantity, odlišování tvarově podobných liter <n>/<u> apod.; o písařských licencích srov. Koupil, 2013b).

Rosa, který diskusi gramatiků v 60. letech 17. století svým způsobem uzavíral, se snažil – jak to ostatně odpovídalo jeho přístupu k mluvnici a mluvnictví vůbec – pravopis v těchto věcech racionalizovat. Při tom se mohl odvolat na didaktický cíl své gramatiky, jak ho deklaroval v předmluvě.

2. Emendace

Svrchu citovaná generální errata, pobízející čtenáře *Čechořečnosti*, aby pravidla v mluvnici uvedená aplikoval při opravě tiskových chyb samotné mluvnice, přivedla překladatele k tomuto řešení: podrobit příkladový materiál srovnání s vlastními autorovými zásadami a při jejich zjevném rozporu opravovat. K intenci autora, který učinil erraty ze své gramatiky *corrigena corrigendum*, to patří: odhalit původně zamýšlenou pravopisnou podobu textu, zastřenou chybami při přenosu od autora ke čtenáři. Samozřejmě se tu smývá výmluvný rozdíl mezi gramatиковým úmyslem a jeho uskutečněním a rekonstruuje se důslednost, která nikdy nenastala. Stranou ponechme teoretickou úvahu, zda šlo o rozdíl způsobený při tiskařské výrobě knihy, nebo už o vlastní autorovu nepozornost (onu *inadvertentia*). Opravy tohoto druhu jsou zaznamenány pod textem překladu, stejně jako těžkosti způsobené ne zcela zřetelným tiskem diakritik. Abychom při překladu co nejvíce dostáli autorovu experimentálnímu záměru, transliterujeme co nejvěrněji jeho litery s diakritikou.

⁵ Abstrahovanou literu uzavíráme do závorek špičatých < >, fonetický přepis do hranatých [], zápis fonému do rovných //.

⁶ K původu tohoto dědictví bratrských tisků 16. století v české ortografii nově Vykypělová, 2013: 149nn.

3. Pravopis pro básníky

Tento překlad nezpřístupňuje celý rosovský výklad ortografie. Jak upozorňují odkazy v kapitolách předkládané a překládané první části *Čechořečnosti*, Rosa se k hláskosloví a pravopisu ve své mluvnici vrátil v části závěrečné, v *Prozódii*. Tam se však soustředil zvláště na kvantitu vokálů a celých sylab a další témata, a to z jiného důvodu než na začátku: aby prozkoumal a roztřídil jazykový materiál pro básnickou tvorbu a zároveň předvedl češtinu jako jazyk, který je terminologicky schopen toto téma pojednat. Nepíše tam tedy o jazyce relativně přirozeném (jako v prvních třech částech určených skupinám, o nichž je řeč i v námi přeloženém úseku: žákům, resp. učitelům, kancelistům/písařům, tiskařům), nýbrž o jazyce dost nepřirozeném; ne o jazyce textů nebo promluv už existujících, ale o jazyce, v němž se texty teprve budou tvořit. *Prozódie* je gramatikou v malém pro časoměrné básníky (srov. Koupil, 2010).

4. Konvence a experiment

Na okraj překladu si dovolíme rozvinout jednu úvahu. Na ortografickém úryvku z Rosovy *Čechořečnosti* je pozoruhodný jeden rys: Rosa nestaví svůj výklad na popisu běžné tiskařské praxe své doby, i když výsledek této praxi odpovídá. V základu je u něho racionální model, který se snaží vyřešit problém distribuce <i>/<y> tím, že základní rozlišení přesouvá na předcházející konsonanty. Proto má jako výkladová pomůcka velký význam diakritika – Rosova inspirace jiným zacházením s diakritikou v pravopise písařů a v tiscích 16. století před ustálením typografického úzu je přitom zřejmá a zčásti deklarovaná. Domysleme to (s odkazem na svobodnou debatní atmosféru v seminářích Alexandra Sticha a na jeho vzpomínky na připravovanou, ale neuskutečněnou radikální reformu českého pravopisu):

Konvenci různého druhu představují u Rosy tři autority: tiskaři (*impressores*), autoři mluvnic (*grammatici*) a „písaři“, tedy nejspíš všichni, kdo píší oficiálně nebo soukromě (Čejka, 1999) ručně (*scribae*). Rosův postoj k těmto autoritám vyjadřují tři výroky se zájmenem *ego*, které najdeme v ortografické části *Čechořečnosti*:⁷

- »Ego *c/ ě/ ř/* absque *z/* approbo quia in impressis libris est superfluum *z/* nec est apponendum.« (A6r)
- »Sed ego teneo cum P. Drachovio, qui in sua Grammatica docet, superfluitiofam observationem esse, multum super **I.** & **Ī.** inquirere.« (A6r–v)
- »Ego teneo & doceo cum Grammaticis, & non Impressoribus.« (A8r)

Na těchto místech řadí Rosa zmíněné autority podle jejich váhy takto: *grammatici* > tiskaři > písaři; ani zvyklosti písařů přitom nezavrhuje.

Experiment podle této úvahy nespočívá v zavedení nějakého neobvyklého pravidla nebo nové pravopisné soustavy, ale v tom, že se základní problém dobového pravopisu, pro který nikdo nevymyslel synchronně fungující pomůcku – distribuci jota × ypsilon – pokouší neutralizovat, a to důsledným rozdělením konsonantů na měkké a tvrdé. Představme si to: problém zápisu samotného /i/ by se tak změnil na pouhé grafické rozlišení.

⁷ Český překlad dále v příspěvku.

Dovolme si v tomto bodě domyšlení systémové tendence, která se u Rosy projevuje, a nechme stranou historicky oprávněnou otázku, zda to tak sám gramatograf myslel (experiment tedy možná není Rosův, ale náš, neleží v materiálu, ale v jeho výkladu; přesto si myslíme, že pro něj v materiálu najdeme oporu).

Kapitola 5 se zabývá distribucí vokálů. Je jasné, že „kde se mají psát a umisťovat vokály a/ e/ o/ u/, v tom není žádná obtíž“ (A3r). Náslovně /u/ se píše pomocí v – to je pouze poziční, mechanické pravidlo. Nepochybujeme ani dnes, že „největší obtíž vyvstává u i/ j/ y/“ (A3v). Rosa podává čtenáři pomocnou ruku a nabízí tři pravidla. Nejprve dvě obecná: *regula pronuntiationis* říká, že jota se má psát po konsonantech vyslovovaných se změkčením a ypsilon po konsonantech nezměkčených (A4r); a *regula lectionis* obráceně určuje, že konsonanty před jota se mají číst (vyslovovat) jako měkké a před ypsilon „způsobem přirozeným“ (A4v). Třetí pravidlo je praktické a výčtově uvádí konsonanty měkké a tvrdé (A4v–A5r). Protože Rosa předpokládá rozlišitelnost měkké a tvrdé varianty /b/, /f/ a /l/, zbývají pouze tři konsonanty, u kterých není možné snadno rozhodnout o jejich měkkosti, a tedy o psaní následujícího /i/: /m/, /p/ a /v/. I kdybychom mezi tyto nejisté počítali /b/, /f/ a /l/, zaslouží si pozornost, že pravopisný systém byl díky jednoznačné (byť zčásti ortografické) „tvrdosti“ /s/ a /z/ jen malý krok od úplného uplatnění základní ortografické tendence předcházejícího výkladu: rozdělit úplně všechny konsonanty na ortograficky tvrdé a měkké. Na rozdíl od radikálního řešení zrušení ypsilon (nebo jota) by takový krok nejspíš nenarušil celkový obraz zapisované češtiny; ostré diskuse ypsilonistů a jotistů v 19. století ukazují, že spory lze vést o každou změnu, ale představme si tuto alternativu pokračování tradičního tiskařského pravopisu:

/b/, /č/, /ď/, /f/, /j/, /l/, /m/, /ň/, /p/, /ř/, /š/, /ť/, /v/, /ž/ – ortograficky měkké konsonanty, píšeme po nich jota;

/c/, /d/, /h/, /ch/, /k/, /n/, /q/, /r/, /s/, /t/, /x/, /z/ – ortograficky tvrdé konsonanty, píšem ypsilon.⁸

Po literách <d>, <t> a <n> by se ypsilon a jota využila k rozlišení /ď/ × /d/ atd., jinde by byla jejich distribuce podobně synchronně „nevysvětlitelná“ (ale jednoduchá) jako u dnešních „tvrdých“ a „měkkých“ souhlásek. Jistě, opustíme-li tradiční konstruktérskou touhu stále měnit český pravopis, musíme připustit, že i pouhé udržení systému distribuce jota a ypsilon v tradičním tiskařském pravopise by znamenalo proti dnešní situaci zjednodušení – /c/, /z/ a /s/ by byly litery ortograficky tvrdé.

Po návratu ze světa úvah *co by kdyby* si připomínáme historickou danost: když autor *Čechořečnosti* umírá, pohybuje se po českých zemích jistý Václav Doubravský. Zemře roku 1707 ve východočeské Solnici, mnoho let předtím, než se narodí jeho vnuk Josef

⁸ V dnešním stavu pravopisu by to znamenalo například takovouto změnu (posuzujeme-li obtížnost zápisu textu: jak je pro koho výrazná?): „Počátek evangelia Ježíše Krysta, Syna Božího. Je psáno u proka Izaiáše: ‚Hle, já posílám posla před tvou tvář, abí ti připravil cestu. Hlas volajícího na poušti: Připravte cestu Páně, virovnejte mu stezky!‘ To se stalo, když Jan Křtitel vistoupil na poušti a kázal: ‚Čiňte pokání a dejte se pokrýtí na odpuštění hříchů.‘ Celá judská krajina i všichni z Jeruzaléma vicházeli k němu, viznávali své hříchy a dávali se od něho křtít v řece Jordánu. Jan bil oděn velbloudí srstí, měl kožený pás kolem boků a jedl kobilký a med divokých včel. A kázal: ‚Za mnou přichází někdo synější, než jsem já; nejsem hoden, abich se sklonil a rozvázal řemínek jeho obuvi. Já jsem vás křtíl vodou, on vás bude křtít Duchem svatým.‘ V těch dnech přišel Ježíš z Nazareta v Galileji a bil v Jordánu od Jana pokrřtěn. Vtom, jak vistupoval z vody, uviděl nebesa rozevřená a Ducha, který jako holubice sestupuje na něj [...].“ (Úryvek z evangelia podle Marka, 1,1–10, v českém ekumenickém překladu Písma.)

(Brandl, 1883: 1): ten rozestele úmrtní lože tradičního českého tiskařského pravopisu právě úvahou o distribuci jota a ypsilon.

5. Překlad⁹

<s. 1, fol. A1r> Část I.

Ortografie

(*Dobropijebnost.*)

Český jazyk má 25 liter. Majuskule jsou:

A. B. C. D. E. F. G. H. Ch. J. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. V. W. X. Y. Z.

Minuskule:

a/ b/ c/ d/ e/ ff/ g/ h/ ch/ i/ k/ l/ m/ n/ o/ p/ q/ r/ s/ nebo **f/ t/ v/** nebo **u/ w/ x/ y/ z.**||

<s. 2, fol A1v> Litery změkčené:

b/ ě/ ď/ f/ g/ l/ m/ n/ p/ ř/ š/ nebo **ff/ t/ w/ ž.**

KAPITOLA 1

O rozdělení liter

Litery (**Známka**) se dělí na vokály a konsonanty. Vokály (**Zwučka/** nebo **Samozwučka**) jsou:

a/ e/ i/ o/ u/ y.

Ostatní litery jsou konsonanty (**Społozwučka**). Z nich **g/** s punktem, **q/ x/** jsou cizí, např. ve jménech **Ġalileg/ Margāreta/ Quartal/ Alexander**. Ale Češi je psávají i s k.: např. **Kalileg/ Markareta/ Kwartał/ Aleksander**.

KAPITOLA 2

O diftonzích

Z vokálů vznikají diftongy (**Dwogzwučka**) a ty jsou trojí:

Stálé: **ay/ au/ ey/ oy/ uy.**

Srostlé: **ia/ ie/ ij/ io/ uo.**

Skryté: **á/ é/^A í/^B ó/ ú/ ý.**

Obšírně se o nich pojednává v Prozódii.

KAPITOLA 3

O akcentu u vokálů

Akcent (**Znamýnko/** nebo **čárka**) je trojí:|| <s. 3, fol. A2r> čárka (*/*), punkt (*.*), cirkumflex (*~*). Čárkou se akcentují vokály **á/ é/ ó/ ý/**, cirkumflexem **ü**.

Poznámka 1. Kdysi se punktem označovaly **â/ ê/ ŷ/**, ale teď už se toho neuzívá.

Poznámka 2. Vždycky, když jsou vokály opatřeny akcentem, prodlužují se; neakcentované jsou krátké.

Poznámka 3. **o/** je jinak přirozeně krátké, dlouhé je pouze jako interjekce: např. **ó ħamba/**, **ó ŷalořtná radořt/**; dlouhé je také v slovech cizích: např. **Heródes^C** atd. Dále,

⁹ Jazykové příklady jsou v překladu transliterovány do antikvy. Polotučný řez písma v transliterovaných českých slovech nahrazuje **řvabach** tisku, polotučná kurziva **řrakturu** — k této konvenci Koupil, 2012: 117. V některých případech bylo u diakritik těžké rozhodnout, zda jde o punkt, anebo háček.

když je **o/** prepozicí, označuje se nahoře takovýmto znamínkem: **ô**: např. **co fliffeti ô^D tom Pánu/**.

Poznámka 4. **i/** se opatřuje punktem vždycky; tento punkt však není znamením prodloužení, neboť ono **i/** je vždy krátké; ten punkt se klade proto, aby se litera rozlišila od čárky. Když je však **i/** dlouhé, píše se takovéto **j/**; to druhé je vždycky dlouhé a to první je krátké.

Poznámka 5. **e/** se také obvykle označuje cirkumflexem: **ě/**. V takovém případě však akcent není znamením prodloužení, nýbrž srostlého diftongu: např. **pěkně/**, neboť to se jinak píše **pieknie/** nebo taky **pěkně**.

Poznámka 6. Tiskaři psávají nad dlouhým **û** kroužek: např. **Wûl/**, **Hûl/** atd., a to proto, že se dlouhé **û** kdysi nerozlišeně měnilo v **o**.

Obšírně o nich v Prozódii.||

<s. 4, fol. A2v> KAPITOLA 4

O akcentování konsonantů

Konsonanty jsou dvojí. Jedny jsou přirozené; takové jsou všechny konsonanty v abecedě a vyslovují se stejně jako latinsky. Druhé jsou likvidy: jsou to **b/ č/ ď/ f/ g/ l/ m/ n/ ě/ ř/ š/ ť/ w/ ž/** – ztrácejí své přirozené znění a vyslovují se jinak než přirozené. O této výslovnosti se obšírně poučuje v části 4 – Prozódii.

Poznámka 1. Změkčovat se mohou v jazyce českém všechny konsonanty kromě **h/ k/ q/ ch/** – ty se neměkčí nikdy.

Poznámka 2. Když jsou **č/ ř/ š/ ž/** změkčené, drží si svůj akcent ve všech slabkách slov.

Poznámka 3. Jsou-li změkčené ostatní konsonanty a následuje **i/** nebo **j**, punktem se nikdy neopatřují, ať je to kterákoliv slabika, protože samo **i**. a **j**. je znamením měkčení předcházejícího konsonantu – před **y/** se konsonanty nikdy neměkčí, má se klást vždycky po konsonantech přirozených: např. v **diwiti fe/** je změkčené **d/ w/ t/**, v **mjiti/ m/ t/**. Naproti tomu ve **wydám/** není **w/** likvida, a proto se píše **y/**. Jinak, kdyby se ono **w/** měkčilo, muselo by se psát **wjdám/** a to znamená latinsky ‚aspicio‘.

Jestliže však některé slovo na měkčitelný konsonant končí, punkt si ponechává: např. **fed/**, **Žeň/**.||

<s. 5, fol. A3r> Poznámka 4. Následují-li po nich srostlé diftongy **ia/ ie/ io/ iu/**, pak se měkčitelné konsonanty měkčí: např. ve **woniawý/**, **promieniený/**, **Ziold/**, **promieniugi/** atd.

Dobře si v tomto případě zapamatuj, že lze odstranit **i/** z diftongu a místo onoho **i/** umístit nad předcházející konsonant punkt – výslovnost bude stejná: např. **woňawý/ pro-měňený/ Žold/ pro-měňugi**.

Rovněž je dále zapotřebí poznamenat, že když se diftong **ie/** kontrahuje, je v moderní době správnější a krásnější klást místo (**i**) cirkumflex nad **e/** – takto: **ě/**; a předcházející konsonant se v tom případě neopatřuje punktem: např. **proměňený/ wěďěl/ místo pro-měňený/ wiediel**.

O těchto věcech najdeš mnoho v Prozódii.

KAPITOLA 5

O psaní a kladení vokálů

Kde se mají psát a umisťovat vokály **a/ e/ o/ u/**, v tom není žádná obtíž. V případě **u/** je však třeba dbát na to, že na začátku se má psát zavřené (totiž takovéto: **v/**): např. **vměly/**,^E **vžitečný** a v slovech záporných, když se na začátek příkládá **ne/**: např. **nevmeily/**,^F **nevžitečný**. Poznámka. Nad **u/** nikdy není|| <s. 6, fol. A3v> akcent – jen když je to **u/** dlouhé; písaři ať se tohoto omylu vyvarují. Největší obtíž vyvstává u **i/ j/ y/**. Najde se málo takových, kteří by správně dodržovali psaní tohoto vokálu. Neznalí písaři píší všude jedno místo druhého a to, co píšou, nemůže nikdo správně přečíst – ani kdyby to byl dokonalý Čech – a smysl musí jenom hádat. Ještě méně bude moci takový zápis číst a rozumět mu žák, který se jazyku učí. Který písař to nedodrží, nemá se považovat za písaře, protože neumět psát a nerozumět písařskému umění odporuje principu písařského umění; při psaní tohoto jota a ypsilon je to velmi důležité, jak vysvítá z těchto příkladů: napišeš-li u **6yI/**, fuit, **6yti/**, esse místo **y/** jota (**biI/ bjiI/**), změní se jak význam, tak výslovnost a bude to ‚tutudit‘ a ‚tunderé‘; stejně **myI/** ‚lavarunt‘ a **myI/** ‚charus‘, **milj/** ‚chari‘; **6yli/** ‚fuerunt‘ a **bjI/**^G ‚albus‘; **My/** ‚nos‘, **mi/** ‚mihí‘; **ty/** ‚tu‘, **ti/** ‚tibi‘; **wy/** ‚vos‘, **wj/** ‚scit‘; **wydati/** ‚extraderé‘, **wjdati/** ‚solere videre‘; **wjli/** ‚scitné‘, **wyli/** ‚ulularunt‘; **wy fte/** ‚vos estis‘ **wifte/** ‚pendete‘. Píše-li však písař nezkušený a neznalý ortografie ta slova špatně a klade jota místo ypsilon a ypsilon místo jota, kdo může jeho zápisu rozumět? Dám tu tedy tato dvě generální pravidla. Nejprve dej dobrý pozor: jota (**měkké i**) je dvojí, jedno takovéto: **i**., které je vždycky krátké, druhé takovéto: **j**., které je vždycky dlouhé;|| <s. 7, fol. A4r> ypsilon (**y/ twrdé**) je také dvojí, jedno krátké, které se píše bez akcentu, druhé **y/** dlouhé, u něhož se pak píše akcent takto: **ý**.

První generální pravidlo

Vždycky, když jsou konsonanty změkčené, tj. když při výslovnosti ztrácejí svou přirozenou sílu – to může kdokoliv velmi snadno poznat –, má se po těchto změkčených konsonantech psát jota; když se však neměkčí, má se vždycky psát ypsilon, podle výslovnosti krátké nebo dlouhé. *Je-li například po změkčených konsonantech výslovnost krátká, má se psát krátké jota, i/:* např. **diwiti fe/**, kde se všechny tři slabky vyslovují krátce; *je-li však po změkčených konsonantech výslovnost dlouhá, má se psát takovéto jota dlouhé – takovéto: j/:* např. **mijnjm/ žjznjm/ Pánj/** atd. Totéž je na druhé straně třeba říci o **y/**: *je-li po přirozených konsonantech výslovnost krátká, klade se y bez akcentu:* např. **Pány/ Dary/** atd.; *je-li výslovnost dlouhá, má se ono y/ opatřit akcentem:* např. **krásný/ starý/ fměly/**^H atd. Je to pravidlo výslovnosti, protože na základě samotné výslovnosti kdokoliv snadno pozná konsonanty přirozené i změkčené, a bude tedy díky tomu podle tohoto pravidla|| <s. 8, fol. A4v> vědět, kde se má psát jota, kde ypsilon, kde krátké, kde dlouhé.

Druhé generální pravidlo

Vždycky, když se v knihách nachází konsonant před **i/** nebo **j/** nebo před srostlými diftongy **ia/ ie/ io/ a iu/**, je tento konsonant změkčený a má se měkce vyslovovat; nachází-li se však před **y/**, bude se vyslovovat způsobem přirozeným (jak ukazují svrchu uvedené příklady). Tomuto pravidlu říkám pravidlo čtení, neboť z tohoto pravidla čtení poznám, jak správně vyslovovat, a z pravidla výslovnosti pak poznám, jak správně psát.

Toto všechno se žáci budou moci velmi snadno naučit z živého hlasu učitelova. Že pak v moderní době mládež tolik v psaní chybje, to není divné, protože toto umění neznají sami

učitelé a preceptoři. Poněvadž by však toto umění správně a korektně psát bylo nanejvýš snadné, kdyby se jen mládeži, když se učí číst a psát, předložilo a ukázalo, a pro větší snadnost dávám ještě toto pravidlo zvláštní.

Pravidlo zvláštní

1. Po *č/ ř/ š/* nebo *ff/ ž/* se má vždycky psát krátké nebo dlouhé jota, *i/* nebo *j/*, jak to žádá výslovnost: např. *činiti/*, *řjditi/*,|| <s. 9, fol. A5r> *ffjti/*, *žjti/* – a stejně další případy, bez výjimky.

2. Po konsonantech *b/ f/ l/*, které Češi nazývají otevřenými, se má vždycky klást krátké nebo dlouhé jota: např. *bjda/*, *Zabítý/*, *Fjk/*, *Králi/*, *Kazateli*, atd.¹ Důvod je ten, že otevřené *b/ f/ l/* je vždycky likvida; zavřené *č/ ff/ ž/* si vždycky udržují přirozený zvuk, a tak se má po zavřeném *č/ ff/ ž/* psát vždycky *y*.

3. Po *d/ ň/ t/*, když se slova na tyto změněné litery končí, v nepřímých pádech vždy následuje *i* nebo *j/*: např. *Zed/*, *Smet/*, *Daň* atd. mají v nepřímých pádech *i* nebo *j/* – *Zdi/ Zdj/ Smeti/ Smetj/ Dani/ Danj* atd.,¹ výslovnost krátkou nebo dlouhou (to najdeš v deklinacích).

4. Co se týče *d/ m/ n/ p/ t/ w/*: když se v středních a prvních slabách neopatřují punktem a následuje vokál *i/* nebo *j/*, má se v tom zachovávat svrchu uvedené generální pravidlo první a druhé. Po *g/* následuje v českých slovech vždycky *i/* nebo *j/*.

5. Po *c/ h/ k/ q/ r/ s/ x/ z/ ch/* vždycky následuje krátké nebo dlouhé *y*. U těchto liter tedy není žádná obtíž.

KAPITOLA 6

O psaní diftongů||

<s. 10, fol. A5v> Diftongy lze psát všude tak, jak je lze měnit. O tomto měnění viz v Prozódii.

KAPITOLA 7

O psaní konsonantů

1. V moderní době se konsonant *c/ č/ ř/* píše v tištěných knihách, aniž se přidává litera *z/*. Písaři a kancelisti však k *c/ č/ ř/* v psaných textech vždycky *z/* přidávají; takto: *cz/ čz/ řz/*.^K Někteří podávají toto zdůvodnění: *Zdá se, že tato litera z/ s tou druhou dobře souzní a že činí zápis krásnějším, když v rukopisech nelze klást akcenty tak řádně jako v tiscích. A kdysi se bez rozdílu i v tiscích přidávala k c/ č/ ř/ ona litera z a impresoři mívají de facto dosud ve zvyku přidávat onu literu z/ k č/ ř/ v případech, že jsou to verzálky.*

2. Když se však k *č/ a ř/* přidává *z/*, zůstává akcent na onom *č/ a ř/*: *čz/ řz/*. U *čz/* proto, aby se rozlišilo od *cz/*; u *řz/* pak proto, že kdyby se akcent nepsal, litera *z/* by nesouzněla s *r/*, nýbrž s následujícím vokálem nebo konsonantem a *r/ s* předcházejícím, a tak by vytvořily z jedné slabý dvě: např. *mrzeti/*, *displiceré* – v tomto slově jsou bez akcentu tři slabý, s akcentem by však byly jenom dvě. Jiní však tento zvyk při psaní absolutně neschvalují a říkají, že k *c/ č/*|| <s. 11, fol. A6r> *ř/* se *z/* nikdy nemá přidávat. Důvod pro sebe mají takový, že to přidané *z/* vyvolává pochybnost o významu: např. v slovech *zawřzenj*, *occlusio* (o třech slabách) a *zawrženj*, *rejectio* (o čtyřech slabách). Kdyby se však to *z/* od *r/* odstranilo, veškerá pochybnost o významu by se rozplynula. Ale písaři odpovídají a říkají, že prý tu pochybnost o významu není, protože v prvním případě se k *ř/* přidává *z/* bez punktu,

v tom druhém se klade *ž/* s *punktem a předcházející r/* se *punktem neopatrjuje*. A dále že u *cz* a *cž* nevzniká naprosto žádná pochybnost, protože jedno od druhého rozlišuje akcent. Já schvaluji *c/ č/ ř/* bez *z/*, protože v tiscích je *z/* nadbytečné a nemá se přidávat. Nezavrhuji však obecný zvyk písařů, kteří mají pro sebe také důvod (neboť za starých časů, jak ukazují knihy Bartoloměje Netolického, vytištěné před sto lety, se tisklo s přidaným *z/*). Těm, kdo se učí, mám říkat nejen ty věci, které by se měly dělat, ale i ty, jimiž se v praxi řídí jiní lidé.

3. *b/ f/ l/* se kladou vždycky před *i/ j/* nebo před srostlé diftongy *ia/ ie/ io/ iu/*, jak už jsem řekl výše.

4. Ve věci *l* otevřeného a *ḷ* zavřeného dosud gramatici a spisovatelé velmi trápili svůj důvtip. Jeden byl toho názoru, druhý onoho a navzájem si odporovali. Já držím s paterem Drachoviem, jenž v své Gramatice učí, že mnoho pátrat po *l*.|| <s. 12, fol. A6v> a *ḷ* je pověřivé puntičkářství. Přesto stručně říkám, že otevřené *l* se má psát jenom před *i/* a *j/* a diftongy *ia/ ie/ io/ iu/*, jak jsem řekl výše v bodě 3. Protože ostatní vokály – *a/ e/ o/ u/* – nezměkčují předcházející konsonanty, může se před nimi psát buď otevřené *l*, nebo zavřené *ḷ* podle toho, jak je na tom místě jedno nebo druhé krásnější. Na konci ať se ale vždycky píše zavřené, protože tak to vyžaduje krása. Není na překážku, že někdy se v některých slovech ono *l* a *ḷ* vyslovuje měkčeji a v jiných tvrději – to nezpůsobuje samotné *l* a *ḷ*, nýbrž souběh konsonantů. Nechtě tedy to neužitečné pověřivé pátrání po *l* a *ḷ* propříště ustoupí.

5. *s/ f/* mají jeden význam, *sf/ š/ fl/ fs/* mají také tentýž význam, *f/* se klade na začátku a uprostřed (např. *fmyff*),^L nikdy na konci. *s/* se píše na začátku a na konci: např. *fkus/*. Poznámka: *Nachází-li se s/ uprostřed před f/, pak se žádné z nich neměkčí, nýbrž s/ patří k předcházející slabě a f/ k té následující: např. Masfo/. Ale takových jmen je velmi málo. fl/* se klade na začátku a uprostřed: např. *ffirffj/*. *sf/* jen na začátku: např. *Sftědrý/* atd. *fs/* a *š/* se kladou na konci: např. *máfs/*, *Mys/*, *widjfs/* atd.

š/ se psává i uprostřed, před *fl/*: např. *wyšffj* atd.^M – *š/* pak patří k předcházející slabě, *fl/* k slabě|| <s. 13, fol. A7r> následující. Ti, kdo píšou se *š/ nišffj/* a *všffj/*, však píšou špatně, protože by se mělo psát *nižffj/*, *vžffj/*. Důvod pro to hledej v části 2, ve výkladu o komparativech.

KAPITOLA 8

O změně konsonantů

1. *ch/ h/ k/ flk/* se při změnách rodu, formacích, derivacích a v jistých pádech při deklinaci mění v jiné litery, a to *ch/ v fl/*, *h/ v z/*, *k/ v c/*, *flk/ v flt/*. Tuto mutaci si dobře zapamatuj, protože je velmi častá. Je to mutace řádná. Přihodí-li se někdy, že se mají měnit v jinou literu, jak se to někdy – ale zřídka – děje (*k/ v č/*, *h/ v ž/*), je tato druhá mutace mimořádná neboli nepravdělná. A o této mutaci se bude speciálně pojednávat vždy zvláště na příslušném místě.

2. *c/ r/ z/* se mění v *č/ ř/ ž/*. Tomu se u mě neříká mutace, ale měkčení, a proto kdekoliv se bude mluvit o měkčení konsonantů, mají se měkčit i tyto konsonanty.

KAPITOLA 9

O psaní a rozdělování slab (flowka),

v němž mnozí mnoho chybují||

<s. 14, fol. A7v> Upozornění 1. Když se konsonanty zdvojují, první patří k slabě předcházející, druhý k následující: např. *Rad-da/*, *Pan-na/*, *Onen-no/*.

Upozornění 2. Konsonant mezi dvěma vokály patří k druhému z nich: např. **pra-wi-ti/**, **mľu-wi-ti/**.

Upozornění 3. Dva konsonanty mezi vokály – první bude patřit k předcházející slabě, druhý k následující: např. **flal-ba/**, **mir-ný/**, **flad-ký/**.

Upozornění 4. U substantiv končících na **ftwj** a **ftwo** a u adjektiv na **fký** patří **ftwj/**, **ftwo/**, **fký/** do poslední slabě: např. **Pan-ftwj/**, **Kráľow-ftwj/**, **Komon-ftwo/**, **Wogen-flký/**, **Pan-flký/**.

Upozornění 5. Když se schází mnoho konsonantů najednou a mají se vyslovovat bez vokálu – to se stává v těch slovech, v kterých se mezi těmi konsonanty nachází **r/** nebo **ľ/** –, pak **r/** a **ľ/** zastávají vokál a slabě se rozdělí u **r/** a **ľ.** tak, že **r/** a **ľ.** patří k slabě první a následující konsonant nebo konsonanty k slabě druhé: např. **poľkw-r-na/**, **opat-r-ný/**, **mr-zutý/**, **mr-znauti/**, **mr-wa/**, **Včedľ-njk/**, **obmyľ-ný/** atd.

Upozornění 6. Konsonanty, které mohou být na začátku slova spojeny|| <s. 15, fol. A8r> a mohou znít a vyslovovat se dohromady, ať se uprostřed neoddělují: např. **re-pta-ti/**, **ľu-bľa-ti/**, **ľľá-zni-ti/** atd.,^N protože **pta-bľa-zni/** mohou v jiných slovech stát, znít a být vyslovovány na začátku a samy o sobě: např. **ptám fe/**, **ľľáto/**, **znjm/** atd. Víím, že se tento názor nebude líbit všem, zvlášť když v tištěných knihách velmi často uvidí opak. Ale ať si říkají nebo nacházejí v knihách – jako opak –, co chtějí, velká ortografická chyba to není. Já držím a učím s gramatiky, nikoliv s impresory. Tohle pravidlo totiž schvalují latiníci, kteří latinská slova rozdělují stejným způsobem: např. no-ster, ne nos-ter, ma-trem, ne mat-rem, stejně pa-trem, insi-gnem atd.

Upozornění 7. Oddělovat se mají od slov, s nimiž jsou složeny, prepozice: např. **ze-pta-ti fe/** a ne **zep-tati fe/**, **wy-pta-ti fe/**, **roz-prá-wjm/**, **roz-mľauwám/**, **na-zbj-rati/**, **na-shro-mážditi/** atd. **Po-ľkw-r-na/**, **po-ľkw-r-ni-ti/**. Totéž nutno říci o záporu (**ne**), když se přidává k slovesům nebo jménům: např. **ne-pra-wjm/**, **ne-zbe-dný/** atd. Stejně u ostatních. Totéž pravidlo bude třeba zachovávat ve výslovnosti. I tohoto pravidla užívají latiníci.||

<s. 16, fol. A8v> KAPITOLA 10

O rozdělování řeči

Znamínka rozdělování nebo přerušování věty jsou tatáž pro nás i pro latiníky.

Komma se značí jednou virgulí takto: /

nebo půlkroužkem: ,

Kólon dvěma punkty: :

punkt: .

Znamínko otázky: ?

Znamínko zvolání: !

Parenteze: ()

Rozdělení jednou čárkou: - nebo dvěma: =

Chvála Bohu.

Konec části o ortografii.

Poznámky k textové kritice

(A) **é** | **ê** podle A2r2, Cc2v10 a Cc6v16 | (B) **í** | **i** podle smyslu, i když ve výčtech Cc2v10, Cc6v16 nadále z typografických důvodů bez čárky, srov. A2r2; možná zamýšleno **j** | (C)

Heródes] Heródes v tisku antikvou | (D) **ô**: např. **co fliffeti ô**] inkriminované litery <ô> vytištěny (příznačně) antikvou | (E) **vměly**] **vměly** podle A5r3nn. | (F) **nevměly**] **nevměly** podle A5r3nn. | (G) **bjwý**] **bjwý** podle A5r3nn. | (H) **fměly**] **fměly** podle A5r3nn. (není jisté, zda frakturní litera **ł** byla v písmové sadě k dispozici) | (I) atd.] slitek pro „etc.“ ze švabachové písmové sady | (J) atd.] slitek pro „etc.“ ze švabachové písmové sady | (K) **čz/řz/]** **čz/ řz/]** podle popisovaného pravidla autorova | (L) **fmyfŵ**] **fmyfl** podle A6v8nn. | (M) atd.] slitek pro „etc.“ ze švabachové písmové sady | (N) atd.] slitek pro „etc.“ ze švabachové písmové sady

LITERATURA

- BERGER, T. 2010. Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780–1850. In Čornejová, M. – Rychnovská, L. – Zemanová, J. (edd.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902): sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host – Masarykova univerzita, s. 342–358.
- BRANDL, V. 1883. *Život Josefa Dobrovského*. Brno: Matice Moravská. Digitální kopie dostupná z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/1423861>.
- ČEJKA, M. 1999. Srovnání Devotyho opisu Loutny české Adama Michny z Otradovic s původním tiskem. In Zand, G. – Holý, J. (edd.). *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur = České baroko: jazyk, literatura, kultura*. Frankfurt am Main aj.: Peter Lang, s. 21–32.
- KOUPIL, O. 2007. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum.
- KOUPIL, O. 2010. Joannes Drachovius SJ jako teoretik české časomíry. *Česká literatura*. Roč. 58, č. 2, s. 147–167.
- KOUPIL, O. 2012. *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*. Praha: KLP.
- KOUPIL, O. 2013a. Václav Jan Rosa: *Grammatica linguae Bohemicae*. In *Vokabulář webový: webové hnízdo do pramenů k poznání historické češtiny* [online]. [Praha]: Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., rev. 08-11-2013 [cit. 20-01-2014]. Základní popis mluvnice je součástí modulu digitalizovaných mluvnic Vokabuláře webového. Dostupný z: vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/RosaGram1672.
- KOUPIL, O. 2013b. *Alphabetum Boëmicum (1718): slabikář pro učené. Listy filologické*. Roč. 136, s. 365–382.
- RosaGram1672: Rosa, V. J. 1672. *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans* [...]. Malá Strana: Jan st. Arnolt z Dobroslavína. Uloženo v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pod sign. T III 3178a. Digitální kopie dostupná v modulu digitalizovaných mluvnic Vokabuláře webového z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672>.
- ROSA, W. J. 1991. *Czech Grammar, 1672 [Čechořečnost, 1672]*. Přel. Betts, G. – Marvan, J. Prague: Porta.
- ROSA, V. J. 1996a. Předmluva k Čechořečnosti. Přel. Koupil, O. *Listy filologické*. Roč. 119, s. 101–161.
- ROSA, V. J. 1996b. O Etymologii I–XVIII. Přel. Koupil, O. In Koupil, O. *Překlad části Rosovy Čechořečnosti s úvodem a komentářem*. Praha. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra českého jazyka, s. 1–66.
- [ROSA, V. J.]. 1999. Václav Jan Rosa o českém slovese. Přel. Koupil, O. *Čeština doma a ve světě*. Roč. 7, s. 160–166.
- VINTR, J. 2008. *Studien zur älteren tschechischen Grammatographie*. München: LINCOM Europa. Václav Jan Rosa und die ältere tschechische Grammatographie, s. 49–54.
- VYKYPĚLOVÁ, T. 2013. *Wege zum Neutschechischen: Studien zur Geschichte der tschechischen Schriftsprache*. Hamburg: Kovač.